

Svenskan på 1990-talet

Om jag ska försöka att beskriva det svenska språksamhället som det ser ut på 90-talet är nog förändring det första ord som jag kommer att tänka på. I min egen lilla kupé har jag möblerat om ganska kraftigt de senaste åren, framför allt med avseende på teknik men också vad gäller kommunikationsvanor.

I vårt hem har vi tre datorer, varav den ena mer eller mindre är igång jämt. Varje dag kontrollerar jag min post - inte bara på hallmattan utan numera även i brevlådan på datorn. Jag har börjat ersätta telefonsamtal med e-brev och jag brevväxlar som aldrig förr (via e-post naturligtvis). Jag har också stiftat bekantskap med vilt främmande människor från hela världen på nätet, kommit att betrakta ett tiotal som några av mina bästa vänner och befinner mig i daglig kontakt med dem - på engelska. Ny teknik är inte på något sätt främmande för mig längre, men även jag blir konfunderad ibland. Häromdagen fick jag ett e-brev med följande uppmaning: "Ring mig när ni är på väg". Efter någon minut förstod jag att brevskrivaren naturligtvis förutsatte att jag hade mobiltelefon. Skulle jag ens ha förstätt det för några år sedan?

Förändringskrafter och språkliga uttryck

Orden speglar samhället är en utmärkt beskrivning av språkets och samhällets nära förbindelse med varandra och dessutom titeln på en bok av S. Allén m.fl. Han utgår i den från en förklaringsmodell där trender i samhället leder till förändringar i människors liv vilka i sin tur ger upphov till språkliga nyheter. Han ser sju olika samhällstrender som alla påverkar språket: demokratiseringen, samhällsstyrningen, specialiseringen, internationaliseringen, invandringen, IT-samhället och den snabba förändringstakten. Jag tycker att det finns fog för att lägga till ytterligare två trender, nämligen: media och urbaniseringen.

Demokratiseringen

Vårt samhälle har under de senaste decennierna demokratiserats alltmer och det är definitivt något som gäller 90-talet. Under 90-talet har ju framför allt den svenska skolan reformerats på ett sätt som faktiskt revolutionerar hela kunskapssamhället. Då infördes den nya gymnasieskolan som i praktiken innebär att 98% av alla grundskoleelever fortsätter till gymnasiet (däremot inte sagt att alla genomför sin gymnasieutbildning, men det återkommer jag till) och att de allra flesta stannar där i tre års tid. Många fler ungdomar än någonsin tidigare kommer alltså att öka sin kunskapsnivå med klara konsekvenser för språket. Många fler får bättre språkkunskaper (Allén) vilket i sin tur leder till sämre anpassning av lärored framför allt från engelskan (Allén) eftersom det engelska uttalet inte längre är ett hinder. Fler skriver både på arbetet, i studier och hemma, vilket får självklara positiva konsekvenser men även vissa negativa som att det blir en

kompetensförtunning (Melin). Nya skrivfel i förkortnings- och styckemarkeringsstandarderna seglar upp. Fler läser också vilket får som konsekvens att uttalet ändras. Vi får ett läsuttal som innebär att alltfler ord uttalas som de skrivs och inte som de uttalats under generationer. Wellander anför exemplet "och" som under senare decennier ändrats från /å/ till /äkk/ i enlighet med hur det stavas.

Den motsatta trenden sker också. De ungdomar som inte förmår att anpassa sig till kunskapssamhället riskerar att marginaliseras och skapar förmodligen egna och nya språkliga strategier. När alltfler ungdomar ska lotsas igenom den svenska gymnasieskolan innebär det att nivån på undervisningen många gånger sänks. I samma klassrum trängs elever med de mest skiftande motiv - många skulle inte sitta där om inte arbetslösheten hotade ute i kylan. Det leder till minskad genomsnittskunskap och sjunkande språkförmåga för en del (Allén). Många handikapp som tidigare inte uppmärksammats kan nu bli livsavgörande, som t. ex. läs- och skrivsvårigheter.

Vad gäller högre utbildning gäller fortfarande en stark snedrekrytering av medelklassens ungdomar på bekostnad av arbetarklassens. Bernsteins teori om det avgörande i vilken språkkod eleverna har med sig hemifrån (elaborated eller restricted code) gäller fortfarande. Endast 75% av gymnasieungdomarna går ut med fullständiga betyg. Avhoppade elever lotsas direkt ut till arbetslöshet och socialbidrag. Den allt mer tilltagande specialiseringen av arbetslivet (se nedan) stänger ute dessa ungdomar för gott och skapar enorma språkklyftor vars konsekvenser vi ännu inte har sett.

Vi har också fått ett jämlikare samhälle med förenklat umgänge. Vi märker det i språket i form av kritik mot fikonspråket, könsneutrala yrkesbeteckningar och en pågående diskussion om könsneutrala substantiv (t.ex. läsaren) ska refereras till med hon, han eller hon/han (Allén). Det leder också till en intimisering i samhället vilket märks i myndigheternas och även reklamens familjära ton och allt vanligare du-tilltal. Det leder också till ett enklare språk överlag och att talet påverkar skriften. Gränserna mellan stilarter luckras upp. En stilförskjutning sker som innebär att tekniska, medicinska och juridiska specialisttermer blir vanligare i vardagspråket - vi hör t.ex. svåra engelska termer i barnspråk (Westman). Kanslisvenskan närmar sig alltmer den lediga sakprosan (Mårtensson) och skriftspråket överlag har blivit vardagligare i tonen (Westman). I allmänspråket blir fult språk i form av modeuttryck, förändrad grammatik, svordomar och slang (Andersson) allt mer accepterat.

Samhällsstyrningen

Trots den pågående nedmonteringen av folkhemmet med bolagisering av statliga och kommunala bolag, fri konkurrens och krympning av den offentliga sektorn fortsätter ändå samhället att reglera, utreda, rationalisera och styra med experter. Vi har ett expertspråk som ofta färgar av sig på allmänspråket i form av sk. samhällsord som t.ex. dygnsvila och färdbevis, vilka inte är riktiga fackord men är komplicerade nog för att försvåra översättning till andra språk. Ibland ser verbala reformer, initierade av myndigheterna, dagens ljus och skapar osäkerhet kring ordpar som städare/ lokalvärdare. Det "hjälpande skiktet" förser oss med modeord som ta tag i känslöbiten o.dyl. (Allén).

Specialiseringen

Den tekniska och vetenskapliga utvecklingen leder till ett kupésamhälle (Allén) med en strikt uppdelning av arbetsuppgifter och skapande av nya sektorer (Malmberg). Detta framkallar företagskulturer med egen jargong, ett fackspråk med hög abstraktionsnivå och längre och svårare ord (Mårtensson). Förutom det kännetecknas språket av kortare meningar, mindre utnyttjande av syntax, fler substantivfraser och ord med specialordskaraktär. Språket blir mer analytiskt än syntetiskt, mer informellt än resonerande (Westman). Expertspråket färgar av sig på allmänspråket men där blir orden vaga och oklara (Mårtensson). Vi får nya språkklyftor där människor utanför företagskulturen inte förstår jargongen och känner sig utanför.

Internationaliseringen

Sverige blir alltmer internationaliserat (eller kanske snarare angliciserat) - grund- och gymnasieskolor erbjuder hela kurser på engelska, forskare skriver uppsatser på engelska, många företag har engelska som koncernspråk, EU-inträdet gör att många frågor behandlas på engelska och populärkulturen blir alltmer engelskspråkig. Många gånger blir svenskan ett sekundärspråk, d.v.s. i översättningar och tolkningar av andra språk (Josephson). Allt fler svenskar kodväxlar, d.v.s. växlar mellan svenska och engelska på ett fullt grammatiskt sätt i samma samtal eller t.o.m. samma mening (Chrystal). Många går så långt att de hävdar att svenskarna har blivit tvåspråkiga (Gellerstam).

Vi ser framför allt det anglosaxiska inflytandet i den stora mängd engelska lånord som väller in över våra gränser. Framför allt lånas tekniska och datatekniska termer in och eftersom utvecklingen där går så snabbt ligger TNC, Språknämnden och andra språkkommissioner ständigt steget efter. De hinner inte granska alla termer och föreslå svenska varianter i samma takt som de lånas in trots att TNC under 90-talet har skapat en speciell datatermgrupp för ändamålet (Åsa Holmér, TNC). Var femte dataterm är ett engelskt citatord (Ola Karlsson). Bakom detta totala genomslag av engelska ligger förstås den snabba tekniska utvecklingen och de förbättrade språkkunskaperna hos svenskarna. Alla har dock inte samma kunskaper och angliceringen av svenska språket ökar språkklyftan mellan den yngre och den äldre generationen (Mårtensson). Reklamspråket är fyllt av direktlån från engelskan - copy writer, image, concept ger läsarna positiva associationer som alstrar köplust. Svenskan får anpassa sig till internationell normering och beteckningar som SEK i stället för kronor (Allén) och vi ser ibland groteska varianter som kSEK i stället för tusen kronor (Kenneth Larsson).

Är svenskan hotad? undrar många. Svenska språknämnden tycker uppenbarligen det och har 1998 utarbetat ett handlingsprogram där de föreslår en lagstiftning som befäster det svenska språket. Andra menar att det inte är något att oroa sig för eftersom svenskan stöds av starka faktorer som att vi har en stor och levande litteratur och att språket är standardiserat (Hyltenstam). Däremot verkar många överens om att vi måste bevaka viktiga funktionsdomäner som högre utbildning, EU och grundskolan - förlorar svenskan kampen där står den inför ett allvarligt hot (Hyltenstam).

Invandringen

Sverige har under några decennier fått hundratusentals nya medborgare från andra länder. Detta fortsätter naturligtvis att stå sin plats i samhället, men frågan är vilken påverkan de har på svenska språket. Vi har fått in en del nya lånord och ser exempel på språkblandning (Allén), men invandrarna har tillfört svenskan nya ord i väldigt liten utsträckning (Mårtensson). Däremot kan man se en utveckling av slangspråket som framför allt invandrarungdomar starkt påverkar. Nya språk uppstår som är begripliga endast för de invigda.

Ungdomars slang har tidigare i historien påverkat den lokala dialekten - t.ex. ekenssnacket på Söder i Stockholm - och det kan bli fallet igen med invandrarungdomarnas språk (Kotsinas). Invandrarna kan på sikt påskynda förändringar av det svenska prepositionssystemet, vokalsystemet och verbböjningen. Framför allt prepositionssystemet är något svenska ungdomar har svårt för vilket då är särskilt känsligt för förändringar (Kotsinas).

IT-samhället och de nya kommunikationsvanorna

IT-samhället har definitivt kommit för att stanna. Grund- och gymnasieskolor över hela landet har under 90-talet gjort miljardsatsningar på datorer och nätverk. Nya generationer ungdomar strömmar ut på arbetsmarknaden med en helt ny vana vid modern datateknik. Det papperslösa kontoret är ett projekt på alla landets arbetsplatser. IT-sektorn är ständigt växande. Vi befinner oss plötsligt i en situation där vi ständigt är i kontakt med andra via nätverk, fax och mobiltelefoner (Malmberg). Nya kommunikationsvanor uppstår när vi chattar och skickar e-post. Båda är utmärkta exempel på hur skriftspråket och talspråket har närmat sig varandra - de har blivit vår tids hybrider mellan brevet och samtalet. Chattandet är en egen skriftspråkskultur med drag av muntliga samtal (Anna-Malin Karlsson) och även i icke synkron kommunikation som e-post hittar man samtalsliknande drag (Severinson Eklundh).

Skrivandet har också hittat nya former i och med att vi skriver i mer och mer sofistikerade ordbehandlingsprogram. Vi har vant oss vid en ytputs utan motstycke tidigare - det är inte längre acceptabelt med överhoppade småord, bläckkludd och felstavade ord (Karlgrén). Vi skaffar oss nya lästekniker när vi surfar på nätet (Josephson) och förmodligen också nya sätt att tänka. För att inte hjärnan ska få kortslutning av det massiva informationsflödet på nätet lär vi oss att skärma av uppmärksamheten, att sälla och läsa med urskiljning.

Den snabba förändringstakten

Den snabba förändringstakten i samhället är en faktor i sig att uppmärksamma. Vi har en stor omsättning av termer (Allén) och mängder av nyord. Det hänger naturligtvis samman med teknikens

snabba utveckling. Det snabba informationsflödet som blir den naturliga följderna av förändringarna påverkar oss förmodligen mer än vi tror. Vi kommer förmodligen att få se mer av en ny typ av texter - korta, koncentrerade, komprimerade och med fragmentariskt innehåll (som på nätets webb-sidor) (Josephson).

Media

Media är i sig inte någon egentlig källa till förändring, men det finns skäl att ta upp dem bland förändringskrafterna ändå tycker jag. Media tar allt större del av människors tid (Westman) och mer än något annat i samhället driver media på utvecklingen av språkförändringar. Media bidrar till att skriftspråket antar talspråkliga former, t. ex. genom att modeord sprids (Mårtensson). På grund av riksspråkets dominans i TV får dialekter svårare att överleva. Tidningarnas korta stycken bildar skola och sk. hybridstycken blir allt vanligare i skriven text (Mårtensson). Den datoriserade avstavningen i tidningar påverkar människors vilshenhet i avstavningsproblematiken. Kanske råder den nya upplagan av SAOL (12) bot på det genom sitt förslag om en ny avstavningsprincip där ordleden avgör gränsen. Om tidningar börjar att använda den principen kanske det resulterar i en mer noggrann avstavning. Kanske behöver man återanställa alla avpolleterade korrekturläsare ... Visualisering är något som konkurrerar allt starkare med det skrivna ordet (Josephson) - bilder, layout och grafik blir allt viktigare i kampen om läsarna. Här bildar förmodligen både media och reklam skola.

En annan aspekt är något som kallas sekundär muntlighet. Politiker och kulturpersonligheter måste kunna göra sig gällande i debatter och skämtprogram på TV och tjänstemän får allt oftare i uppdrag att hålla i möten och delta i utvecklingssamtal (Josephson). Det räcker inte med att bara kunna skriva och läsa, vi måste kunna uppträda offentligt också.

Urbaniseringen

I Sverige idag ökar storstädernas befolkning hela tiden på bekostnad av landsortens. Storstockholm växer varje år motsvarande en norrländsk stad (!) medan 210 av Sveriges 280 kommuner avfolkas, enligt en DN-intervju med Andreas Carlgren, vice ordförande i Centern (DN 20/12-98). Självfallet får detta stora konsekvenser för svenska språket.

Det är naturligtvis bakvänt att ta upp en så avgörande förändringskraft allra sist, men faktum är att de flesta förändringskrafter verkar tillsammans och förstärker varandra. Internationaliseringen påverkar skolan och arbetslivet och databranschens utveckling går hand i hand med internationaliseringen. Goda kunskaper i engelska ger biljett till högre utbildning och stora delar av arbetslivet (Hyltenstam). Utan urbaniseringen skulle många av dessa förändringskrafter inte ha kommit till stånd alls. Flera forskare påpekar urbaniseringens betydelse för samhällets och språkets förändringar (Malmberg, Andersson) och hur den driver på likriktningen av språket.

Attityder

Vilka attityder har då människor till dessa språkliga förändringar? Man kan grovt dela in dem i två grupper - de som är positiva till förändringarna och de som är negativa. Det behöver naturligtvis inte betyda att de positiva är positiva till allt eller att de negativa är negativa till allt.

Negativa attityder

Att svenska språket förändras kraftigt skapar osäkerhet hos många, vilket resulterar i en negativ attityd till nymodigheter överlag. Sådana negativa attityder hittar vi t.ex. bland puristerna som anser att språket förflockas - de hittar runda ord i SAOL, de anser att barn inte lär sig läsa och skriva i skolan, tycker att ungdomar talar dålig svenska, att folk i allmänhet inte längre kan någon grammatik o.s.v.

Slang är ett exempel på fult språk som många förfasar sig över i alla fall om det är rutinmässigt använt (Andersson). Förmodligen hänger det samman med att slang härrör från ett lägre klasskikt medan t.ex. modeord härrör från högre skikt och uttrycks i fackspråk och sprids via media.

Många är negativa till det engelska inflytandet på språket. Vissa går så långt att de hävdar att svenskan hållet på att bli en engelsk dialekt. Andra är mer oroade över vad det engelska inflytandet kan innebära på sikt med förlorade funktionsdomäner och en försvagning av svenskan. Språknämndens handlingsprogram för det svenska språket är ett uttryck för den oron. Klart är att den myckna användningen av engelska ökar språkklyftan mellan yngre och äldre (Mårtensson).

Modeord är något som skapar attityddiskussioner. Många avskyr formuleringar som "vi måste ta tag i känslöbiten". Förmodligen har det mer att göra med negativa attityder till den yrkesgrupp som skapat uttrycket än uttrycket i sig.

Myndigheters språkbruk är föremål för mångas kritik. Kontakten med myndigheter har förenklats och allt fler blir bekanta med terminologin inom t. ex. offentlig sektor, vilket leder till klagomål på myndighetsspråket (Allén). Myndigheter å andra sidan har blivit mer observanta på kritiken mot dem och har anpassat sitt språk till målgruppen. Det har resulterat i en intimisering av språket som skapat negativa attityder bland många medborgare som inte gillar den nya intima tonen. Språkreformer initierade av myndigheter i en förhoppning om att skapa nya positiva attityder till företeelser, som i sig inte är positiva, är något många irriterar sig på. Många undrar vad städerska heter nu för tiden - fortfarande lokalvårdare? Irritationen har naturligtvis sin grund i det maktfullkomliga i föreställningen att kunna styra folks tänkande genom att lansera nya ord.

Datorer och det speciella språkbruk som uppkommer där är förstas något främmande och skrämmande för många som inte använder dem.

Positiva attityder

Många är naturligtvis positiva både till förändringar i samhället, kommunikationsvanorna och språket. Margareta Westman och många språkvårdare med henne menar att språket tar upp de nya ord som behövs. Språket kan omöjligen förflockas om vi i stället för att göra oss av med ord skaffar oss nya hela tiden. Barn och ungdomar som växer

upp med datorer och det engelska språket som självklarheter är förmodligen mer positiva till språk och kommunikationsvanor som härrör därifrån. Kanske får de också en mer avspänd attityd till det egna skrivandet när det kan hålla sig nära vardagsspråket i chatt och e-post (Josephson). Där kan de göra verklighet av Postens gamla förhånade slogan "skriv som du talar!".

Enligt forskning är kvinnor och unga mer positiva till s.k. kodväxling mellan svenska och engelska än andra grupper (Chrystal). Reklamen utnyttjar de positiva associationer många gör till engelska direktlån som image, concept och copy writer. Förmodligen säljer många varor bättre med de orden än vad de skulle med svenska formuleringar. Många tycker att slang är nyskapande och kreativt. Den ökade acceptansen hänger samman med att kyrkans makt minskat och att värderingar förändras - fula ord blir mindre fula (Andersson).

Själv tycker jag att vi lever i en spännande tid av förändring. Jag tror inte heller att människors attityder blir avgörande för hur svenska språket kommer att utvecklas bortom 90-talet och in i det nya millenniet. De nio förändringskrafter som här beskrivits tror jag kommer att fortsätta att driva på utvecklingen av språket vare sig vi vill eller inte. Jag tror också att en ny sorts språkmänniska kommer att växa fram - en som kan kodväxla i mycket vid bemärkelse, dvs. växla mellan många av de olika språkkoder som beskrivits ovan - slang, fackspråk, jargong, engelska osv. Däremot tror jag att det blir av yttersta vikt att kunna välja rätt stilnivå för rätt tillfälle - här kommer förhoppningsvis språkvårdarna in!

Källor

Allén, S. m.fl.: Orden speglar samhället (Allmänna förlaget, 1989)

Andersson L-G.: Fult språk (Carlssons, 1985)

Chrystal, J.: Keep on dreaming men behåll fötterna på jorden. Codeswitching in the written language of Swedish teenagers. (I: ASLA 5. Språk, språkbruk och kön. S. 189-198, 1991)

Förslag till handlingsprogram för att främja svenska språket (Språkvård 1998:2)

Gellerstam, M.: föredrag på språkkonsultlinjen med anledning av SAOL12:s publicering (5/11 1998)

Holmér, Å.: pratstund vid studiebesök på TNC (24/9 1998)

Hyltenstam, K.: Svenskan, ett minoritetsspråk i Europa - och i världen? (I: Svenskan beskrivning 21, 1995)

Josephson, O.: Att dialogskriva med dator (I: Svenskan i IT-samhället,)

Josephson, O.: Datorerna och svenskan (I: Svenskan i IT-samhället,)

Karlgren, H.: Språkvård och språkstyrning med framtida teknik (I: Svenskan i IT-samhället,)

Karlsson, A-M.: Kallpratere på nätet (I: Svenskan i IT-samhället,)

Karlsson, O.: Web site, sajt eller webbplats? (I: Svenskan i IT-samhället,)

Kotsinas, U-B.: Spaggesvenska och kebabspråk (I: Svenskläraryrskrift, 1991)

Larsson, K.: föredrag på Stockholms universitet (11/11 1998)

Malmberg, A. och Nordberg, B.: Language use in urban and rural settings (I: The sociolinguistics of urbanization. The case of the nordic countries. S. 16-50, 1994)

Melin, L.: Desktop åt folket (I: Svenskan i IT-samhället,)

Mårtensson, E.: Förändringar i 1900-talets svenska (I: Mårtensson-Svensson: Offentlighetsstruktur och språkförändring, Nordlund 14, 1988)

Samec, L.: "Kärnkraften blev ett hinder för c" (DN 20/12-98)

Severinson Eklundh, K.: Samtalsmönster i elektroniska nätverk (I: Svenskan i IT-samhället,)

Svenska Akademiens ordlista 12 (Norstedts förlag, 1998)

Teleman, U.: Språkrätt. Om skolans språknormer och samhällets. Kap. 2 och 6. (1979)

Westman, M.: Åsikter om svenskt språkbruk (I: Språkvård 1989:3 S. 5-16)

Westman, M.: Språkvården i ett framtidsperspektiv (I: Språkvård 1985:4)

Maria Sundin